

Danmarks første aktieselskab.

AF

RICHARD WILLERSLEV

I slutningen af 1615 rettede to indvandrede Hollændere, Jan de Willum fra Amsterdam og Herman Rosenkranz fra Rotterdam, gennem Jonas Charisius en anmodning til kongen om, at der maatte blive oprettet et dansk ostindisk handelskompagni. Christian den Fjerde stillede sig imødekommende, og i et den 17. marts 1616 udstedt aabent brev gav han den ønskede tilladelse. »Eftersom adskillige kristne herrers, potentaters og stænders undersaatte mange steder udi Ostindien og paa det farvand fri og ubehindret besejles...« hedder det heri, har han billiget oprettelsen af et ostindisk selskab¹. Begrundelsen for kompagniets oprettelse sigter naturligvis til, at det portugisiske handelsmonopol paa Indien allerede da var brudt af Hollænderne og Englænderne, der i 1595 og 1601 havde oprettet ostindiske kompagnier, saaledes at man fra dansk side kun fulgte deres eksempel.

Selskabets oktroj udstedtes ligeledes den 17. marts. Til de forudgaaende forhandlinger kendes meget lidt. Et udateret og usigneret udkast til en oktroj, affattet paa tysk, er dog bevaret; det bærer titlen: »Udkast til kompagniar artikler, som man ydmygst har overrakt hans Majestæt med bøn om konfirmation«. I indledningen udtales: »Fordi ingen handel, som jo særlig er et societets opgave, og hvorved en stat eller et land vil drage særlig nytte, kan opretholdes [*uden koncession fra regeringen*],

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

saa er det nødvendigt, at man ved paabegyndelsen af den indiske sejlads ogsaa forordner, hvorledes denne skal paabegyndes, for at samme sejlads kan opretholdes og afkaste en frugtbar profit for disse lande¹. De enkelte bestemmelser, der derefter anføres, er omtrent uændrede optagne i den endelige oktroj.

I.

Ved oktrojen² fik kompagniet monopol paa handelen paa Ostindien, Kina, Japan og andre ostindiske lande (art. 1). I spidsen for kompagniet stilledes 9 forvaltere, senere almindeligvis betegnet med det hollandske ord bewinthebbers. De lønedes ved provision af ud- og hjemrejsen (art. 3 og 13).

Forvalterne — der kom til at bestaa af de købmænd, der havde taget initiativet til kompagniets stiftelse eller kraftigt støttet det i dets start — blev næsten almægtige som kompagniets ledere. Det tilkom dem at forestaa alt handelen vedkommele (art. 9 og 17), de var uafsættelige og i tilfælde af dødsfald selvsupplerende. Dog skulde den af forvalterne udpegede sarktioneres af kongen (art. 16). I art. 30, hvor kompagniet fastslaas som korporativ dannelse og juridisk person, udtales, at forvalterne ikke er personligt ansvarlige for den gæld, de stifter paa kompagniets vegne.

Det var en overordentlig magt, der ved disse artikler koncentreredes i forvalternes hænder. En lignende, om end knapt saa udpræget magtfulde besad bestyrerne i det 1619 stiftede islandske kompagni ifølge oktrojen³. Det bestemmes her, at kompagniet skal vælge en forvalter og to bewinthebbere. Den første skal administrere kompagniets kasse, bewinthebberne skal forestaa ud- og indskibningen. Participanterne skal være lederne

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

² RA. D. Kanc. Sjæll. Reg. 17/3 1616. K. Lehmann aftrykker i »Die geschichtliche Entwicklung des Aktienrechts bis zum Code de Commerce« (1895) oktrojen som bilag.

³ J. J. Adils: Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602—1787 (1919), 661—670.

horige og lydige, naar de tilsiges at møde eller paa anden maade være kompagniet til gavn.

I saltkompagnerne benævnes forvalterne direktører. Vi kender ikke noget til deres kompetence, da der ikke blev givet nogen oktroj for disse kompagnier. Vi ved blot, at regeringen bestemte, at der skulde være 4 eller 6 direktører for hvert kompagni¹, og at disse i hvert fald for visse kompagniers vedkommende udnævntes af regeringen², og endelig at adelige ikke kunde indsættes til direktører eller forestaa regnskaberne³.

Forudsætningen for at en mand kunde blive forvalter i det ostindiske kompagni var, at han havde indskudt mindst 3000 rd. i selskabet. De skulde aflægge ed til kongen, at de troligt og redeligt vilde forestaa deres bestillinger, og de var pligtige til at holde regnskab over udredningerne og skulde sende en rigtig fortegnelse over returerne (de fra Indien hjemkomne varer), samt regnskab over de indkomne penge til de byer, der havde indskudt over 8000 rd. Dog kun saafremt dette begæredes af borgerne (art. 19 og art. 22). Tilsvarende hedder det i det islandske kompagnis oktroj, at forvalterne skal aflægge aarligt regnskab pr. 11. november.

Ved en beskrivelse af et moderne aktieselskab vilde det have faldet naturligt at begynde redegørelsen med aktionærernes og generalforsamlingens stilling. Anderledes ved det ostindiske kompagni, ti her var slet ikke tale om nogen generalforsamling af aktionærer, og deres stilling maa nærmest betegnes som retsløs overfor forvalterne. I art. 21 og 22 fastslaas deres faa rettigheder. Der er ikke tale om at participanterne individuelt har nogen rettighed, men enhver by, der har indlagt over 8000 rd., kan kræve tilstillet et regnskab. Endvidere bestemmes, at saa ofte der ved salg af de indiske varer er indkommet 15 pCt. af den indskudte kapital i kompagniets pengekasse, skal disse 15 pCt. uddeles til participanterne — en ganske ejendommelig bestemmelse, der ikke alene vilde hindre tilvejebringelse af en

¹ RA. D. Kanc. Saltkompagniernes akter.

² Danske Saml. 2. R. VI, 39.

³ RA. D. Kanc. Saltkompagniernes akter.

reservefond, men efterhaanden ganske vilde tappe kompagniet for kapital. I det senere islandske kompagni er bestemmelsen om dividende ogsaa forandret derhen, at der aarligt til bestemt termin skal ske afdeling, og i de meget løsere organiserede saltkompagnier hedder det blot, at participanterne maa nyde »hvis gevinst Vor Herre vil meddele«¹.

Med hensyn til indskud i kompagniet bestemmes, at participanterne maa indskyde saa meget de vil, men ikke mindre end 150 rd. uden kompagniets samtykke (art. 10). Den kapital, man tegner sig for, skal indbetales i tre terminer indenfor 4 maaneder med en tredjedel hver termin (art. 8). De, der ikke indbetaler den tegnede kapital til de rette terminer, faar konfiskeret det indskud, de eventuelt har betalt (art. 9). I tilfælde af, at der bliver tegnet en større kapital end kompagniet har brug for, har de, der først har tegnet sig, præferens fremfor de senere (art. 10). Det er ikke ifølge oktrojen participanterne tilladt at trække deres kapital ud, men det tillades dem udtrykkeligt at sælge deres andel (art. 11 og 12).

I det islandske kompagni finder vi ligeledes en bestemmelse om, at kapitalen skal indbetales i tre terminer, hver gang med en tredjedel. Men her bestemmes yderligere, at participanten personlig skal indskyde pengene, og at disse ikke maa være laante. Kan en participant ikke indskyde den tegnede kapital, skal han dog ikke udskydes, men maa tage en medparticipant til hjælp. Ogsaa her er det participanten tilladt at sælge sin andel, men den skal først tilbydes kompagniet. Vil kompagniet ikke købe, skal det staa ham frit for at sælge til en borger i København. En tilsvarende bestemmelse findes ikke i det ostindiske kompagni. Her var det alle tilladt at deltage som aktionærer, idet det gjaldt om at faa en saa stor kapital til raadighed som muligt. Det islandske aktieselskab var imidlertid dannet af købmænd i København, der allerede tidligere havde handlet paa Island, og de sikrede sig gennem oktrojen mod, at gevinsten af den monopoliserede handel kom til at staa aaben for en større kreds.

¹ RA. D. Kanc. Saltkompagniernes akter.

Det ostindiske kompagnis oktrojs bestemmelser om aktiekapitalen er meget ejendommelige. Ifølge artikel 20 skal anden og tredje udredning baseres paa nye indskud. Ogsaa ved disse udredninger staar det aabent for alle at indskyde, men i tilfælde af at der bliver tegnet en større sum end der er brug for, har de gamle partcipanter, der først har tegnet sig, forret til indskud. Men efter disse tre udredninger »skal alle efterfølgende udredninger, saa længe dette privilegium varer, saa af hvis aar fra aar tilbageføres og ikke mere sedler anslaas til nye partier at antage.« Meningen hermed kan kun være, at man haaber paa grundlag af returerne at skabe en kapital, en »fond perpétuel«, der skal være i stand til at financiere de følgende udredninger i oktrojtiden. Denne bestemmelse staar paa sin side i afgjort modsætning til artikel 21, hvorefter kompagniet, saa ofte der ved salg af de indkøbte varer er indkommet 15 pCt. af den indskudte kapital, skal udbetale disse til partcipanterne.

Artikel 20 er ikke ret blevet forstaaet af K. Lehmann, den eneste, der hidtil indgaaende har beskæftiget sig med det danske ostindiske kompagnis oktroj. Lehmann betegner det ostindiske kompagni som »der Gesamt-Name für die sich zu einzelnen Unternehmungen bildende Mehrheitsverbände«¹, hvad der oversat i mere jævne ord vil sige, at kapitalen sammenskydes til hver enkelt rejse, ligesom tilfældet var i de hollandske voorcompagnien. Denne misforstaaelse af art. 20 skyldes, at han gaar ud fra den forudsætning, at det germanske Norden i det syttende aarhundredes første halvdel var ukendt med den faste og evige grundkapital². Dette er imidlertid forkert. Det islandske kompagni, hvis organisation Lehmann ikke har haft kendskab til, og som han urigtigt betegner som et reguleret kompagni³, havde netop en fast aktiekapital, ti i 1619 opgives den som 66.000 rd. og i 1636 med samme beløb⁴, og i det ostindiske kompagni haabede man efter 3 udredninger at faa skabt en

¹ Lehmann: Opus cit., 37.

² Ibidem. 44.

³ Ibidem, 36 note.

⁴ Adils: Den danske Monopolhandel på Island 1602—1787 (1926), 99, 105.

fast aktiekapital, der skulde være basis for den følgende virksomhed. Derimod er det rigtigt, naar Lehmann paastaar, at aktiekapitalens opdeling i faste andele ikke var kendt her i det syttende aarhundredes første halvdel. Det ostindiske kompagni kendte kun en minimumstakst, og det islandske kompagni foreskriver intet om andelens størrelse. Først i det ostindiske og vestindiske kompagni af 1670 og 1671 træffer vi en bestemmelse om, at ingen maa indlægge »mindre end 100 rd. og i hundred rigsdalers tal«, d. v. s. at aktierne skal lyde paa ensartede beløb¹.

Foruden de aktieselskabsretlige bestemmelser indeholder oktrojen en række artikler, der regulerer forholdet mellem stat og kompagni. Statens indflydelse paa kompagniet er meget ringe og indskrænker sig til en bestemmelse om, at forvalterne skal aflægge ed til kongen paa en redelig administration. Desuden skal kompagniet for privilegierne yde kongen 2.000 rose-nobler (art. 33). Disse privilegier er dels et monopol paa 12 aar, dels en række andre fordele, som tilstodes selskabet. De importerede varer for den første rejse skulde være toldfri, derefter skulde der fortoldes efter den hollandske toldrulle (art. 27 og 28). Da forudsætningen for at sejladsen kunde komme i gang var, at man fik udenlandske søfolk og styrmænd, der var bekendt med sejladsen, gaves der udlændinge samme rettigheder som de indfødte (art. 2). Til sikring mod eventuelle følger af lavenes uvilje bestemtes i art. 31, at alle haandværkere og arbejdsfolk, som begav sig ind i landet til kompagniets tjeneste, skulde beskyttes mod efterstræbelser. I tilfælde af krig — »det Gud afværge« — skulde hverken kompagniets skibe eller de personer, der var knyttet til kompagniet, blive brugt i rigens bestillings tjeneste (art. 32). I tilfælde af chikanerier fra andre nationers side vilde kongen naadigst befordre dem »udi al deres retfærdige sag« (art. 26).

¹ Règlement for det ostindiske kompagni i Ostindiske Sager (RA.). Bestemmelserne findes ligeledes i det vestindiske kompagnis oktroj.

II.

Trods iøjnefaldende mangler maa der dog siges at foreligge en højt udviklet selskabsform. At en saadan skulde være groet frem paa dansk jord uden udenlandsk paavirkning er paa forhaand lidet sandsynlig. En sammenligning med oktrojerne for de ostindiske kompagnier i England og Holland viser da ogsaa, at det hollandsk ostindiske kompagnis oktroj, med den nødvendige tilpasning til danske forhold, i det store og hele har været forbillede for det danske selskabs oktroj. Ved en sammenligning af de to kompagniers oktrojer fremgaar det, at der for flere artiklers vedkommende er tale om ligefrem afskrift¹. Som eksempel herpaa skal her sammenstilles de vigtige artikler 21 og 30 i den danske oktroj med de tilsvarende hollandske².

Det hollandske kompagnis
oktroj:

art. 17

Alsser vande Retouren 5 ten hondert in Casse sal wesen, sal men aen de participanten uyt-delingen doen

art. 42

Item, dat men geeene Bewinthebbere, hare persoonen ofte goederen sal mogen belasten ofte becommeren, om vande selve te hebben reckeninge van hare administratie

Det danske kompagnis
oktroj:

art. 21

Saa tit og ofte der er udi penge-kisten 15 af hundrede indbragt af de solgte indiske varer, skal straks til participanterne samme pendinge udredes.

art. 30

At man ingen af forvalterens personer eller deres gods skal besværges eller arrestere for deres forvaltning udi kompagniet eller for nogen efterstandendes besoldning, være sig

¹ Art. 1, 3, 5, 6, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 32 og 33 i det danske kompagnis oktroj har som forbillede henholdsvis art. 29, 32, 31, 3, 5, 14, 17, 15, 27, 36, 37, 38, 41, 42, 25 og 44 i det hollandske kompagnis oktroj.

² Afskriften af den hollandske oktroj holder sig til teksten i Groot Placaet Boeck 1659 I, 530 ff., den danske til oktrojen saaledes som den findes afskrevet i Sjællandske register fol. 164 ff. ¹⁷, 1616 (RA. D. Kanc.). Denne sidste er ord- men ikke bogstavret.

inde voorschreven Compagnie, noch ter cause van gagien van eenige Commisen, Schippers, Stierlieden ende Bootsgesellen, oft andere personen ten dienste der Compagnie angenomen, maer die desen aengaende yet tegen haer sal willen pretendieren, sal ghehouden zijn, de selve te trecken voor hare ordinarie Rechters.

kommiss, skipper, styrmand etc. eller andre personer anrørendes, som udi dette kompagnis tjeneste er antagen, men hvem som dennem har at tiltale, skal det gøre for deres ordentlig dommer udi København hos societetet og ingen andetsteds.

Foruden paavirkning herfra kan der spores en vis indflydelse fra de hollandske voorcompagnier. Det danske kompagni havde som det første voorkompagni: Compagnie van Verre af 1591 9 forvaltere eller bewinthebbers i spidsen, mens det hollandsk ostindiske kompagni lededes af de saakaldte sytten herrer, »Heeren seventien«.

Bestemmelsen i den danske oktrojs art. 7 om arvingernes andel i forvalternes provision har heller ingen parallel i den hollandske oktroj, men en lignende bestemmelse fandtes i Oude Compagnie van Amsterdam¹, og toldprivilegier til fordel for voorkompagnierne havde været almindelige i Nederlandene². Tilladelse til aktiesalg findes kun i den danske oktroj, men handel med aktier var almindelig i Nederlandene allerede fra voorkompagniernes tid, og ved oprettelsen af det hollandsk ostindiske kompagni, da en stor mængde ensartede papirer kom i cirkulation, skabtes der baggrund for en moderne aktiespekulation, som generalstaterne søgte at bremse ved en forordning i 1610³.

Disse afvigelser fra den hollandske oktroj er imidlertid kun ændringer i detailler, og synes ligeledes at være blevet til under paavirkning fra Holland. Andre mindre afvigelser skyldes forsøg paa tilpasning til forholdene i det kapitalfattige Danmark,

¹ S. V. Brakel: *De Hollandsche Handelcompagnieën der XVIIe Eeuw* (1908), 98.

² *Ibidem*, 43 ff.

³ *Ibidem*, 99, 153 ff., 158 f.; Lehmann: *Opus cit.*, 9.

saaledes den danske oktrojs bestemmelser om aktionærer og aktiekapitalen. Her krævedes aktiekapitalen indbetalt indenfor tre terminer i løbet af 4 maaneder, og til de efterfølgende to udredninger vilde der blive udbudt til ny tegning. Ifølge den hollandske oktroj skulde aktiekapitalen ogsaa her indbetales i tre terminer, men med et aars mellemrum (art. 7), formodentlig for at man kunde være sikker paa at have tilstrækkelig disponibel kapital i tilfælde af at en af ekspeditionerne skulde falde uheldigt ud.

Bestemmelserne i den hollandske oktroj om, at det var tilladt participanterne efter ti aars forløb eller paa grund af utilfredshed straks at trække deres kapital ud af selskabet (art. 7), blev ikke optaget i den danske oktroj. Alene i denne fandtes en minimumstakst for den enkelte participants indskud, ligesom en bestemmelse om, at participanten i tilfælde af, at han ikke til rette tid indbetalte det tegnede beløb, vilde faa konfiskeret de penge, han eventuelt havde indskudt. Imidlertid findes en lignende bestemmelse i det engelske ostindiske kompagni, men dette kompagnis organisation er iøvrigt saa forskellig fra det danske selskabs, at der ikke kan tænkes at foreligge paavirkning herfra¹.

¹ Den engelske oktroj er aftrykt hos G. Birdwood og Forster: Register of Letters etc. of the Governor and Company of the Merchants of London. (1893), 163—189. Derimod er det ikke usandsynligt, at den engelske kompagniform har paavirket oktrojen for det islandske kompagni af 1619. Trods sin moderne organisation har det islandske kompagni bevaret en række træk, der minder om de middelalderlige lav eller gilder. Participanterne kaldtes brødre, der maatte ikke optages nye participanter uden de ældre medlemmers samtykke, og alle nyoptagne skulde være borgere i København (Adils: Einokunarverzlun Dana á Íslandi, 661—70; jfr. sam. forf.: Den islandske Monopolhandel, 99 f.). Disse og lignende bestemmelser kan ikke være fremkommet som efterligning af de hollandske forhold, ti her har korporative dannelser af middelalderligt tilsnit ikke haft nogensomhelst betydning (Brakel: Handelscompagnieën, XVI). Den islandske oktroj maa være fremkommet enten som et forsøg paa at tilpasse den ny selskabsform de fra middelalderen stammende lav eller gilder eller ved paavirkning fra England, hvis aktieselskaber fra de regulerede kompagnier har overtaget træk, der er karakteristisk for det islandske kompagni

Artikel 2 og 31 i den danske oktroj, der gav fremmede søfolk og haandværkere særlige privilegier, har ingen parallel i den hollandske oktroj, men er fremkommet paa baggrund af de særlige danske forhold: mangelen paa erfarne søfolk og haandværkere.

De nævnte afvigelser mellem de to oktrojer er saaledes dels fremkommet ved, at man har benyttet andre hollandske forbilleder end det hollandsk ostindiske kompagnis oktroj, dels ved at man har tillæmpet dennes bestemmelser efter hjemlige forhold. Men de nævnte afvigelser er ikke dybtgaaende og medfører ingen væsensforskellighed mellem de to kompagniers organisation.

Der fandtes imidlertid et karakteristisk træk ved det hollandske kompagni, som man ikke efterlignede i Danmark. Det hollandske kompagni var organiseret i kamre (hollandske oktroj art. 1, 12—15, 18—23, 25), som gav det et ejendommeligt præg af paa en gang spittelse og enhed. Baggrunden for denne ejendommelige organisation var, at det hollandske kompagni blev dannet ved sammenslutning af en halv snes selvstændige virksomheder, de saakaldte voorkompagnier, der allerede fra 1595 havde paabegyndt den direkte fart paa Indien. Paa dette punkt viste de danske stiftere et sundere omdømme end grundlæggerne af det svenske ostindiske kompagni, der kritikløst overtog denne organisation i kamre¹, for hvilken der i Norden med de faa og kapitalfattige byer intet grundlag var. Da den danske regering faa aar senere forsøgte at faa oprettet selvstændige saltkompagnier i de større byer, viste det sig da ogsaa, at de atter hurtigt sygnede hen paa grund af manglende kapital².

En anden væsentlig forskel mellem den hollandske og den

(W. R. Scott: *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint-Stock Companies I* (1910), 152 f.).

¹ Eli Heckscher: *Sveriges ekonomiska Historie I* (1935), 593. Om andre ikke hollandske kompagnier ligeledes organiseret i kamre se Brakel: *Handelscompagnieën*, 86 f.

² Kanc. Brevb. 1621—23, 509—14, 601; *ibidem*, 1624—26, 232; jvf. Alb. Olsen i *Scandia III* (1930), 234 ff.

danske oktroj var, at det hollandske kompagni fik ret til i regeringens navn at slutte kontrakter med fremmede potentater og højhedsret over de besatte omraader (art. 35). Heller ikke i konceptet til den danske oktroj nævnes kompagniets statslige myndighed — forslagsstillerne har udfra deres kendskab til Christian IV i klog forsigtighed gaaet uden om dette spørgsmaal.

Alt i alt maa man dog konkludere, at den danske oktroj i hovedsagen er en efterligning af det hollandske forbillede. De væsentlige forandringer, der er foretaget, skyldes hensyntagen til danske forhold, navnlig den her herskende kapitalfattigdom, og kongens personlige indstilling.

At vi i 1615—16 i saa høj grad efterligner den hollandske selskabsform kan iøvrigt ikke forbavse. Nederlandene var i det syttende aarhundrede saavel paa landbrugets, industriens som paa handelens omraade de nordeuropæiske landes forbillede, og ikke mindst deres kompagnier og oversøiske handel var genstand for beundring og misundelse. I det syttende aarhundredes første fjerdedel, da en række vest- og nordeuropæiske lande søgte at faa del i handelen paa de fremmede verdensdele, efterlignede de naturligt den hollandske kompagniform. Til eksempel blev en række af de franske kompagnier stiftet af indvandrede eller indkaldte hollændere, der herigennem søgte at bryde det hollandske ostindiske kompagnis monopol¹. Ogsaa initiativet til grundlæggelsen af det dansk ostindiske kompagni toges, som nævnt, af et par indvandrede hollændere.

Det er muligt at disse to Hollændere har haft et eksemplar af oktrojen, men nok saa sandsynligt er, at kongen eller regeringen havde andel i, at det danske kompagni saa afgjort blev organiseret efter hollandsk forbillede. Herfor taler dels de udenlandske købmænds henvendelse til kongen gennem Jonas Charisius, dels et fragment af det hollandsk ostindiske kompagnis oktroj, der er bevaret paa rigsarkivet mellem gesandtskabs-

¹ Bonnassieux: *Les grandes Compagnies de Commerce* (1892), 254 f.; Lanney et van der Linden: *Histoire de l'expansion coloniale des peuples Européens. II* (1911), 61 f.

indberetninger i en pakke med den lidet pretentiøse titel: »Forskellige Memoirer af ubetydeligt Indhold«¹.

At man i Danmark — som i de øvrige nord- og vesteuropæiske lande — paa denne tid nøje fulgte den handelspolitiske udvikling i Nederlandene, fremgaar af en indberetning fra den danske commissarius i Haag, Adrian Strick. Umiddelbart efter det hollandsk vestindiske kompagnis oprettelse sender han (30. juli 1621) kongen dette kompagnis oktroj, ledsaget af følgende bemærkninger: »Jeg sender oktrojen, som man her er blevet enig om angaaende den vestindiske fart. Eders kongelige Majestæt henstilles det, om det behager, naadigst at lade samme undersøge, for at faa et sikkert kendskab til dens grundlag.« Samtidigt meddeler han, at kongen skal faa en grundig og rigtig beretning om et raad for Indien og angaaende det ostindiske kompagnis bewinthebbers, om det ønskes². Ikke alene under Christian IV, men gennem hele det 17. aarhundrede fulgte den danske regering med opmærksomhed den handelspolitiske udvikling i Nederlandene for derfra at hente impulser til gavn for den danske handel³. Men medens ogsaa paaavirkning fra andre lande, ikke mindst fra Frankrig, gør sig gældende i aarhundredets sidste halvdel, saa var indflydelsen fra Nederlandene absolut dominerende under Christian IV. Kongen holdt sig gennem sine udsendinge paa det nøjeste underrettet om de hollandske økonomiske forhold, der herhjemme ofte efterlignedes indtil de mindste enkeltheder.

Generalstaterne saa ikke med sympati paa andre landes forsøg paa at deltage i den ostindiske fart. De lod bewinthebberne aflægge ed paa, at de ikke vilde stille deres erfaringer til tjeneste for andre lande, og den 3. dec. 1616 udstedte de, sandsynligvis ikke uden sammenhæng med oprettelsen af det

¹ RA. Tyske Kanc. U. A. Nederlandene A 3.

² RA. Tyske Kanc. U. A. Nederlandene B 41.

³ Den 17. april 1680 fik saaledes den kgl. resident i Nederlandene, Chr. Lente, ordre til at sende regeringen efterretning om, hvilke plakater der i de sidste fem aar var udstedt angaaende det hollandsk vestindiske kompagni (RA. Tyske Kanc. U. A. Nederlandene C 336).

danske ostindiske kompagni, en forordning mod at Hollændere i fremmed tjeneste sejlede til Ostindien¹.

Da Jonas Charisius 1618 var i Nederlandene dels for at sikre sig en imødekommende holdning overfor de danske, der kom til Ostindien, dels for at hverve søfolk her og i England til sejladsen, blev han ogsaa køligt modtaget. Det danske foretagende var dem meget imod, skriver han, »efterdi de med stor bekostning og blodspildning, stor møde og besværing havde den handel erlanget, at det ikke var ret eller billigt, at andre deri skulde være delagtig«. Først efter mange overtalelser lykkedes det ham at faa generalstaterne til at stille sig mere imødekommende og love — dog kun mundtligt — at Danskerne og de, der var gaaet i dansk tjeneste, skulde blive modtaget vel i Ostindien². Angaaende plakaten af 1616 hævdede Charisius, at den stred mod »jus gentium naturale og for alt mod Guds lov og kristen kærlighed«. Da disse argumenter intet hjalp, gjorde han en dyd udaf nødvendigheden, idet han hævdede: »Tilmed har nu saa rigtige søkort paa den ostindiske fart forfattet, at man udi al anden mangel paa erfarne folk sig dermed vel kunde behjælpes«³. Men aaret efter var Charisius, denne gang sammen med Anders Sinklar, igen ude for at hverve udenlandske søfolk; deres instruks er meget interessant, idet den viser, hvilke ubegrænsede muligheder den danske regering regnede med, vilde aabne sig ved den ostindiske sejlads, ti der skulde antages styrmænd og understyrmænd »paa de ubekendte vestindiske steder, Nova Guinea og terra australis incognita forfarne.«⁴ Ogsaa med det sagnomspundne sydlige fastland, »terra australis incognita«, haabede regeringen altsaa at knytte handelsforbindelse.

¹ Groot Placaet Boeck 1658, 530 f.

² RA. Tyske Kanc. U. A. Nederlandene A 2. Indberetning ³/₅ 1618.

³ Ibidem. Charisius fik dog et mundtligt tilsagn om, at det skulde være ham tilladt at hverve hollandske søfolk.

⁴ RA. Tyske Kanc. U. A. England A 2. Instruktion for A. Sinklar og J. Charisius.

III.

Ifølge den danske oktrojs artikel 8 tillod kongen, at der paa offentlige steder opsloges plakater med opfordring til at tegne sig som participant i kompagniet. I Aarhus blev disse opfordringer forkyndt paa ting og raadhus, slaaet op paa kirkedørene og byportene og alle andre bekvemme steder. Senere hører vi, at opfordring til indskud blev oplæst i kirkerne¹. Regering og kompagni appellerede altsaa til hele den danske befolkning for at faa dem til at skyde kapital i selskabet.

Det viste sig imidlertid ikke saa ganske let at faa rejst den nødvendige kapital. Der har i dele af befolkningen gjort sig en vis mistro og tilbageholdenhed gældende overfor en saadan moderne foretagsform. Et ganske interessant udtryk for denne modvilje mod den ny selskabsform finder vi i en udtalelse af Claus Daa, da han i 1630 blev opfordret til at indskyde 200 rd. i kompagniet. Han skriver, at det er ham umuligt paa grund af pengemangel og tilføjer: »dertil haver jeg aldrig inclineret til saadan købmandskab, fast mindre saadan en anselig sum penge under ubekendte skrivers hænder paa en saadan lang og mislig rejse at betro«². Hvad Claus Daa har at indvende mod den ny selskabsform er netop det for aktieselskabet karakteristiske: Kapitalens upersonlighed.

Da det faldt kompagniet vanskeligt at faa den første udredning financieret, søgte regeringen ved direkte opfordringer til enkeltpersoner at faa dem til at indskyde penge i det fordelagtige foretagende. Albert Skeel fik det hverv at henvende sig til adelen med opfordring til indskud. Af et udateret brev til Chr. Friis til Kragerup fremgaar, at han ikke havde særlig held med sin mission. Naar han opfordrede adelen til at indskyde, skriver han, »saa haver de sig flux undskyldt, efterdi de mesten var udi i stor gæld og besværing... Dog har nogle faa indvilliget i at indlægge paa den betingelse, at de ikke her-

¹ Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus ved J. R. Hübertz II (1845), nr. 30.

² RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

efter skulde anmodes videre om at indlægge i kompagniet¹. Jonas Charisius og Mik. Vibe fik $28/7$ 1618 som opgave at opfordre den velhavende københavnske borgerstand til indskud, mens lensmændene skulde tage sig af købstædernes fornemme og mest formuende borgerskab. Fandtes der nogle, der var villige til at indlægge, men ikke havde penge dertil, da vilde kongen laane dem pengene mod rimelig rente og kaution².

Det lykkedes til 1620 at faa sammenskudt en aktiekapital paa c. 180.000 rd. Det var en for danske forhold ganske usædvanlig stor kapital. Til sammenligning kan nævnes, at det islandske kompagnis kapital var paa 66.000 rd³. Det ostindiske kompagni af 1670 havde en aktiekapital paa 163.000⁴, det vestindiske kompagni af 1671 c. 50.000 rd⁵. Heller ikke udfra et internationalt synspunkt var denne kapital saa helt ringe. Det engelsk ostindiske kompagni havde paa sin første rejse en kapital paa £ 68.373, paa den tredje: £ 60.550, hvad der omsat i dansk mønt svarer til en kapital paa 307.700 og 272.500 rd.⁶ Dertil kommer, at man for det danske kompagnis vedkommende maa tage i betragtning, at det arbejdede ikke alene med aktiekapitalen, men ogsaa med udstrakte statslaan, hvilket vil blive behandlet nærmere i det følgende.

Ikke alene aktiekapitalens størrelse, men ogsaa det store antal aktionærer vækker forundring. Der fandtes i kompagniet i de første aar efter dets grundlæggelse i alt c. 300 aktionærer, medens det engelsk ostindiske kompagni trods større aktiekapital ved dets start dog kun havde 198 aktionærer⁷. Det

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

² Københavns Diplomatarium V (1882), 31; Kanc. Brevb. 1616—20, 442, 493, 557, 559, 561, 681 f.

³ Adils: Den islandske Monopolhandel, 77 f.

⁴ C. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie II (1912), 460.

⁵ RA. D. Kanc. Indtegningsbøger for participanterne 1671—74. Vestindiske Kompagnis arkiv.

⁶ Ifølge Rentemesterregnskabet 1622, 23, fol. 71, kan et pund sættes til $4\frac{1}{2}$ rd. (RA.).

⁷ W. R. Scott: Joint-Stock Companies III, 465.

fremgaa af participantlisterne, at indskudene varierer fra 50 til 16.000 rd. Kompagniet har i ret vid udstrækning dispenseret fra oktrojens bestemmelse om et mindsteindskud paa 150 rd., naturligvis for at faa saa vide kredse med som muligt. Den største af participanterne var kongen. Den 16. okt. 1617 opfordrede kompagniets forvaltere ham til at indskyde 25.000 rd., da denne for konge og folk saa gavnlige fart ikke kunde drives med »vores og medkonsorters ringe magt og forlag«¹. Kongen indskød dog kun 16.000 rd. Af andre medlemmer af kongefamiljen havde Christian Ulrich Gyldenløve indlagt 5000 rd. og fru Kirsten Munk 1.500 rd.

Hvorledes participanterne fordeler sig geografisk og socialt, samt de forskellige gruppers antal og størrelsen af deres indskud vil fremgaa af følgende tabel²:

Tabel over participanternes sociale og geografiske fordeling, deres antal og indskud.

	Antal personer	Indskud i rd.		
Kongefamiljen.....	3	22.500		
Adel	40	27.500		
Professorer, doktorer og magistre i Kbh.	16	10.100	Summa Kbh.: 85	Summa Kbh.: 62.900
Borgmestre, raad og byfogder i Kbh.....	15			
Øvrige borgere i Kbh.....	54			
Magistrat og borgere i de danske provinser	103 ³	31.175		
Magistrat og borgere i de norske provinser	17 ³	16.464		
Magistrat og borgere i hertugdømmerne	3 ³	5.240		
Borgere i Hamburg.....	8	4.820		
Hollændere	3	8.400		
Summa...	262 ³	178.999 rd.		

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

² Paa grundlag af participantliste i kompagniets arkiv (RA.).

³ Angiver et minimum.

Det maa bemærkes, at det samlede antal af participanter ikke fremgaar af tabellen, idet den benyttede participantliste angiver indskyderne fra en række provinsbyer under ét med betegnelsen: »Borgmestre, raad og borgerskab«, der i tabellen staar anført som een person. Af andre participantlister fremgaar det, at aktionærernes antal omkring 1620 har været c. 300.

Man faar af tabellen et meget godt indtryk af, i hvor høj grad det er lykkedes kompagni og regering at hverve aktionærer over hele monarkiet.

Hovedstaden har vel indskudt godt en tredjedel af den samlede sum, men de københavnske aktionærers overvægt er paa ingen maade ganske dominerende, saaledes som tilfældet blev med de øvrige aktieselskaber i anden halvdel af aarhundredet. Som den næststørste gruppe kommer aktionærerne i de danske provinsbyer med godt en sjettedel af det samlede indskud eller c. halvdelen af Københavns indlæg, hvad der vidner om, at der i provinsbyerne endnu fandtes nogen disponibel kapital. Derefter følger de norske byer med c. $\frac{1}{11}$ af det samlede Indskud. Byerne i hertugdømmerne indskyder kun lidt, og ogsaa adelens indskud er forholdsvis ringe — ikke meget større end kongefamiljens.

Betragter vi de enkelte grupper hver for sig, saa fremgaar af tabellen, at ialt 40 adelige staar som indskydere. Heraf var de 11 rigsraader. De største participanter mellem adelen var Albert Skeel med 3.400, rentemester Sivert Beck med 2.000, Erik Grubbe med 2.500, Enevold Kruse med 1.500 og Holger Rosenkrantz med 1.120 rd., Kansler Chr. Friis, Jørgen Lunge, Steen Brahe og Manderup Parsberg staar hver som indskydere af 1.000 rd.

Blandt doktorer og magistre nævnes Jonas Charisius, Leonhardt Metzener og Th. Finck med hver 2.000 rd., Hans Resen med 1.500 og Ole Worm med 200 rd. Af borgmestrene deltog Jakob Michelsen, Reinholdt Hansen, Jørgen Danielsen, Simon Surbeck, Mikkel Vibe og Peter Andersen med indskud fra 300 til 2.000 rd. Blandt de øvrige københavnske borgere møder vi ligeledes fremtrædende købmænd som stifteren Jan de Willum i fællesskab med broderen David de Willum med i alt 10.500 rd.,

Henrik Fueren den ældre og yngre med henholdsvis 2.000 og 1.200 rd., Hans Holst med 2.000, møntmester Niels Schwabe med 1.500, Herman Weis og Hans Havemann med hver 1.000 rd.

I alt 11 byer i de danske provinser deltog; de største indskud kom fra Malmø med 8.500, Aalborg med 5.000, Ystad med 4.500 og Køge og Ribe med henholdsvis 4.100 og 3.000 rd.

I Norge bidrog først og fremmest Bergen med en kapital paa 13.500 rd., de to andre byer, Trondhjem og Stavanger med henholdsvis 2.214 og 750 rd. I hertugdømmerne kom der indskud fra 3 byer, Flensborg med 3.300, Itzehoe med 1.000 og Haderslev med 100 rd.

Kongen var som nævnt den største aktionær med et indskud paa 16.000 rd., men hans kapitalbidrag begrænsedes dog ikke til denne sum, ti han forstrakte en række participanter med laan til indskud i kompagniet¹.

Forvalterne eller bewinthebberne skulde ifølge oktrojen indskyde mindst 3.000 rd. — det faldt dem imidlertid overordentligt vanskeligt at fremskaffe en saa stor kapital, og kongen maatte gentagne gange minde dem om oktrojens forskrifter. En del af bewinthebberne modtog personligt indskud til kompagniet af underparticipanter, der altsaa ikke som selvstændige aktionærer blev optaget paa kompagniets participantlister, men kun var knyttet til kompagniet gennem bewinthebbernes personer. Denne form for finansiering blev imidlertid forbudt, ligesom den var forbudt i det islandske kompagni².

Det fremgaar af participantlisterne, at kompagniet i alt væsentligt var et nationalt foretagende. Det er dog muligt, at

¹ Kanc. Brevb. 1616—20, 493, 626 f. I 1624 laaner kongen 50.000 rd. af sin moder, som han allerede tidligere havde forstrakt participanter med til indskud, blandt disse kan nævnes kansler Chr. Friis, borgmester Simon Suurbeck, raadsmændene Peder Karlsen og Jørgen Danielsen, Gødert Braem m. fl. (Kong Chr. d. 4's egenhændige breve ved C. F. Bricka og I. A. Fridericia I (1887—89), 387 f. Ekspeditioner vedr. det ostindiske kompagni ²⁷/₄ 1628 (RA. D. Kanc.), Regnskaber for K. M.s udestaaende kapitaler 1626 (RA. D. Kanc))

² RA. D. Kanc. Ekspeditioner ang. det ostindiske kompagni. Adils: Einokunarverzlun Dana á Íslandi, 661—670.

fremmede kapitalister kan have deltaget som underparticipanter, og derfor ikke figurerer paa listerne, men næppe sandsynligt, da der ikke fandtes noget direkte forbud mod fremmedes deltagelse i kompagniet. De fremmede, der deltog som aktionærer var temmelig faa. Hamburgske borgere deltog med 4.820 rd., Paul de Willum, kongens faktor i Amsterdam og en broder til Jan de Willum med 5.000 rd. Af andre hollændere nævnes Peter Petersen Billefeld i Amsterdam med 400, og Hugo Sfringk i Rotterdam med 3.000 rd.

Navnlig fra Holland skulde der have været sandsynlighed for at faa participanter, idet en række storkøbmænd var utilfredse med det hollandsk ostindiske kompagnis monopol. En del af disse, blandt andet den berømte købmand Isaac le Maire, der tidligere havde afgivet løfte om ikke at stille sine som bewinthebber erhvervede indsigt til disposition for andre til skade for det hollandske kompagni, satte sig o. 1620 i forbindelse med Theodorus Rodenburg angaaende deltagelse i kompagniet¹, men de trak sig tilbage under indtryk af kompagniets uheld.

Foruden aktiekapitalen havde kompagniet laante penge at arbejde med. Disse laantes dels af bewinthebberne, dels af kongen. Vi hører at kompagniet fra $15/8$ 1618 til $27/8$ 1622 bliver Roland Crappé 7.185 rd. skyldig, og Jakob Michelsen og Johan Braem har forstrakt kompagniet med 4.000 rd. til den første ostindiske udredning².

Da der ikke er bevaret noget fuldstændigt kapitalregnskab for kompagniet, er det ikke muligt at fastslaa størrelsen af den sum, som forvalterne har laant selskabet. Derimod har vi langt bedre underretning om kongens tilskud til den ostindiske fart. I 1618 forstrækker kongen kompagniet med c. 42.000 rd.³, i 1619 med 21.500 rd. til køb af skib⁴. Fra 30. nov. 1621 til 14.

¹ Kernkamp: Memoiren van Ridder Theodorus Rodenburg (Bijdragen en Meddedelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht XXIII (1902), 247).

² RA. Rentemesterregnskab 1622/23. Udgift I fol. 64.

³ Schlegel: Sammlung zur Dänischen Geschichte I. 3, 148.

⁴ RA. D. Kanc. Ekspeditioner vedr. det ostindiske kompagni.

okt. 1622 udbetaler kongen til den anden ostindiske udredning omtrent 264.900 rd.¹. Grunden til at kongen ved denne anden udredning maatte stille saa store summer til disposition var, at kompagniet, under indtryk af vanskelighederne ved at faa samlet kapital til den første udredning, havde opgivet forsøget paa at udbyde til en ny tegning. I dec. 1624 opgøres kongens udlæg til den ostindiske fart til den mægtige sum af 307.395 rd., altsaa godt og vel halvanden gang aktiekapitalens beløb.

Kompagniets økonomiske afhængighed af kronen førte naturligt til, at kongen paa trods af oktrojens bestemmelser tiltog sig revisionsmyndighed med hensyn til kompagniets økonomiske forvaltning. Hvad oktrojen havde bestemt om regnskabsaflæggelse og regnskabsrevision var som nævnt meget sparsomt, men allerede den 2. august 1618 hører vi, at kongen tager denne sag i sin haand, idet det befaledes forvalterne at gøre regnskab for fire eller seks af participanterne, valgt efter kongens vilje², og den 16. februar 1620 meddeler kongen, at han har udpeget rentemester Sivert Beck og Tage Thott tillsammans med fire eller seks participanter at gennemgaa forvalternes regnskaber³. I 1623 paalægges det Albert Skeel og Christoffer Urne at revidere regnskaberne for aarene 8. juli 1620 til 8. juni 1622 og siden kvittere paa menige participanters vegne⁴. Denne kongens tiltagne revisionsret fortsætter ogsaa efter 1629.

Foruden denne forandring af oktrojen, som var dikteret af de rent praktiske forhold, maa der før 1630 været foretaget en anden ændring, der som maalt havde at give participanterne et indblik i kompagniets økonomiske forvaltning, ti 24. marts 1630 omtales, at forvalterne skal aflægge regnskab for personer valgt af participanterne⁵.

Der er næppe tvivl om, at denne bestemmelse skyldes paa-virkning fra Holland. 22. dec. 1622 fastslaas ved en forandring

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Revision 24/4 1633, 26/9 1639 (RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv).

⁵ Kanc. Brevb. 1630—32, 108.

af det hollandsk ostindiske kompagnis oktroj, at et lige antal bewinthebbers og deputerede af hovedparticipanterne (hvorved forstodes participanter, hvis indlæg i kompagniet var mindst lige saa stort som det, der krævedes for at blive bewinthebber) skal gennemgaa regnskaberne¹, og ved overenskomst 21. juni 1623 mellem det hollandsk vestindiske kompagnis bewinthebbers og hovedparticipanter bestemtes, at regnskabet skulde forelægges deputerede af hovedparticipanterne².

Forandringen i det danske kompagnis oktroj synes saaledes influeret snarest af det hollandsk vestindiske kompagnis oktroj. Oktrojens forandring fik dog ikke større betydning, idet forvalterne unddrog sig pligten til regnskabsaflæggelse³.

Det havde i aarene før Danmarks deltagelse i Trediveaarskrigen vist sig meget vanskeligt at faa fremskaffet tilstrækkelig kapital. For at faa de nødvendige penge, havde kompagniet i ret vid udstrækning benyttet sig af retten til at dispensere fra bestemmelsen om et minimumsindskud paa 150 rd., og man havde ganske set bort fra oktrojens bestemmelse om, at kapitalen skulde tegnes inden en vis tidsfrist. Det fremgaar af participantlisterne, at indskud modtoges uden nogen som helst tidsfrist. Dette bevirkede, at da kompagniet stod overfor den anden udredning, maatte det anses for omsonst igen at udbyde til almindelig tegning. Det blev da væsentlig kongen, der kom til at financiere denne udredning.

Det er umuligt at konstatere, hvor stor værdien af de hjembragte ladninger var, men det drejer sig utvivlsomt om ret store beløb. I 1626 hører vi, at kongens andel i skibet »Perlens« peberladning var 24.000 rd⁴, men indtægten af returerne har imidlertid langt fra været i stand til at dække udgifterne. Her-

¹ Groot Placaet Boeck 1, 539 ff.

² Ibidem I, 587.

³ 1630 klager participanterne over, at de ikke har set regnskab for deres første udredning (RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv. Skrivelse fra forvalterne 25/4 1630, jvf. brev fra participanterne 16/4 1638). 30/3 1656 udtaler Hans Mandiksen, at der ikke er set regnskab for kompagniets handel her eller i Ostindien (RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv).

⁴ Kanc. Brevb. 1624—26, 570 f.

med er ikke sagt, at ingen tjente penge paa den ostindiske fart. Bewinthebberne var de vigtigste leverandører ved udredningerne, og det fremgaar af revisionsregnskaberne, at de har ladet sig betale godt for deres leverancer.

Den videre forhandling af de hjemkomne ostindiske varer overtoges for en stor del af Hollændere¹, hvad der har vakt kongens mishag, ti senere udtales, at han helst ser ladningen solgt til en Dansker, hvis denne vil betale ligesaa meget som en udlænding².

IV

Krigen bevirkede en foreløbig standsning i kompagniets virksomhed. Fra 1626 til 1629 har kompagniet, udtales der, »ganske været disprat og fast intet udrettet«³, og da man efter krigen vilde genoptage farten, var det under væsentlig ugunstigere forhold. De tidligere udredningers resultat havde ikke stemt aktionærerne optimistisk, og af et brev af 20. aug. 1630 fra Christof. Ulfeld fremgaar det, at andelene i det ostindiske kompagni sælges til »det halve og ringere«⁴, og kejserkrigens ødelæggelser og prisstigningens ophør gjorde det naturligvis overordentlig vanskeligt at faa financieret kompagniet.

Allerede den 10. februar 1627 havde rigsraadet foreslaaet, at man skulde forsøge at faa Hollændere eller andre udlændinge til at indskyde penge⁵, og den 1. aug. 1630 gør Hans Mandiksen, Simon Surbeck med flere sig ligeledes til talsmænd for at hverve udenlandske participanter⁶. Det var under de daværende forhold naturligvis umuligt, og de fremmede participanter, der fandtes, trak sig forsigtigt tilbage⁷.

¹ Kanc. Brevb. 1624—26, 570 f.

² Kanc. Brevb. 1635—36, 138 f.

³ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

⁴ Ibidem.

⁵ Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian d. Fjerdes Tid ved Kr. Erslev II (1887—88), 28, jvf. 120.

⁶ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

⁷ ⁸/₁₁ 1634 hedder det: »Desligest ville vi og de udlændiske participanter.... tilskrive vores kompagnis regnskab gjort at være... og at

Spørgsmaalet om kompagniets finansiering løste man efter hollandsk forbillede. I Holland stiftedes i 1621 det vestindiske kompagni. Det indtager en særstilling blandt de hollandske kompagnier, idet det i langt højere grad end de øvrige var en dannelse af staten; det kunde ikke komme i gang eller oprettholdes uden generalstaternes kraftige støtte¹. I 1624, da kompagniet truedes med standsning paa grund af kapitalmangel, paalagdes det partipanterne at indskyde yderligere 50 % af deres aktiekapital eller sælge deres andel².

Paa lignende maade gik man frem i Danmark. I 1629 opfordredes partipanterne til et indskud paa 20 % af deres indlagte kapital. Den 15. februar 1630 udgik der missive til borgmestre og raad i en række købstæder i Danmark og Norge om at sørge for, at de 20 % blev erlagt. Den der ikke indskød, fik sit første indskud i kompagniet konfiskeret³. For at gøre partipanterne lidt mere villige til at indbetale forespejlede forvalteren Roland Crappé dem de store rigdomme, som kompagniet havde liggende i Indien. Der skulde være fem tønder guld eller 500.000 styck van Achten, den i Indien almindelig anvendte mønt⁴, og der lovedes indskyderne, at de før alle andre af returerne skulde faa betalt deres indskud tilbage med renter⁵. Opfordringen virkede ikke efter hensigt⁶, og den 10. april

saa fremt de sig værge at tilhjelpe det (varerne i Ostindien) at hjemsende, de da ville være forlustedige al deres indlæg, efterdi ingen pligtig er for dem og til deres fordel sit at vove og udsætte» (RA. D. Kanc. Ekspeditioner vedr. det ostindiske kompagni).

¹ Baasch: *Holländische Wirtschaftsgeschichte* (1927), 375; Brakel: *Handelscompagnieën*, 31 f.; Lannoy et van der Linden: *Opus cit.*, 80 f.

² Brakel: *Handelscompagnieën*, 163.

³ Kanc. Brevb. 1630—32, 216 f., 306.

⁴ Brakel: *Handelscompagnieën*, 102 f.; *Supplikation fra partipanterne* 10/4 1638 (RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv).

⁵ Kanc. Brevb. 1630—32, 259. Med rette spoger Christof. Ulfeld i anledning af missiven: »Om jeg aleneste rente og hovedstol skal være berettiget, om jeg derudi indlægge, foruden nogen anden profit eller fortjenestes forventelse...«, men derved »forurettede jeg jo de andre, som for saa mange aar siden og af begyndelsen have indlagt i kompagniet.» (RA. D. Kanc. Ekspeditioner vedr. det ostindiske kompagni).

⁶ Kanc. Brevb. 1630—32, 259.

1631 opfordredes participanterne igen til at indbetale de 20 % af hensyn til den fare, de løber, dersom ikke rejsen bliver til noget, fordi de holder sig tilbage¹. Truslen havde ikke stor virkning. Der skulde af participanterne uden for kongefamiljen indbetales 33.711 rd., men der indkom kun 8.363 rd.²

I 1634 søgte regeringen ad samme vej at forsyne kompagniet med penge til ny udredning, da den ansaa det for bedre at vove noget end helt at slaa haanden af kompagniet »og miste alt³. Resultatet blev ogsaa denne gang magert. Der blev af participanterne i 1635 indlagt 13.916 rd., mens der burde være indkommet 31.996⁴.

Igen i 1636 søgte regeringen at skaffe kapital til ny udredning. Forvalterne var klar over, at det denne gang vilde falde yderligere vanskeligt at formaa participanterne til nyt indskud, »med mindre højbemeldte Hans Kgl. Majestæt af kongelig autoritet dennem dertil vil holde. Derfor synes ingen nærmere middel dertil at være, end Hans Kgl. Majestæt som den principal eller hovedparticipant naadigst vilde lade pro quota gøre udlæg⁵. I nov. samme aar udgik derefter krav til participanterne om yderligere indlæg paa 10—20 % af deres kapital i kompagniet, med mindre de vilde have denne konfiskeret⁶.

Det fremgaar af disse forsøg paa at skaffe kapital, at aktionærerne i kompagniet kun heftede med deres indskud. Der blev ikke fra regeringens side gjort noget forsøg paa at udvide aktionærernes ansvarlighed videre. Dette skyldes imidlertid ikke nogen principiel indstilling fra kompagniets eller regeringens side, men udelukkende, at man fulgte det hollandske kompagnis forbillede⁷, og indenfor de danske aktieselskaber i det 17. og 18. aarhundrede var aktionærernes begrænsede ansvarlighed ikke noget dogme⁸.

¹ Kanc. Brevb. 1630—32, 449 f.

² RA. D. Kanc. participantliste i kompagniets arkiv.

³ Kanc. Brevb. 1633—34, 403 f., 433 ff.

⁴ RA. D. Kanc. Participantliste.

⁵ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv. Skrivelse fra forvalterne 13/9 1636.

⁶ Kanc. Brevb. 1635—36, 736.

⁷ Jvf. Brakel: Handelscompagnieën, 105 ff.

⁸ Til eksempel kan nævnes, at participanterne i det vestindiske kom—

De magre resultater af kongens opfordringer til indskud havde til følge, at kongen for at faa kompagniet i gang igen og vedligeholde dets drift maatte tilskyde store kapitaler, og kompagniet fik herved i stadig højere grad karakteren af et statsforetagende med kongen i spidsen. 1. august 1630 benævnes kongen af forvalterne: »hoved og herre for det ganske kompagni« og 21. august 1632 »kompagniets hovedbeskærmer og største participant«¹.

Forvalterne, der ifølge oktroyen havde været almægtige, uafsættelige og uansvarlige, blev nu statens embedsmænd, ansat af kongen paa fast løn².

Ogsaa med hensyn til participanternes sammensætning foregik der en forandring. Vi har set, at de udenlandske deltagere forsigtigt trak sig tilbage, og at forsøgene paa at hverve nye mislykkedes. Ligeledes forlod de private købmænd efterhaanden det hasarderede foretagende. De kunde umuligt føle sig tiltalt af den opfordring til indskud, som kongen lod udstede 16. dec. 1630, hvori aabent udtaltes, at handelen skulde genoptages »kongen og riget til ære, og dem (participanterne) med Guds hjælp uden skade«³. De stadig bidragydende participanter kom navnlig fra embedsmændenes side. Centralembetsmænd, gejstlige, professorer, magistrater og andre, der paa en eller anden maade var knyttet til staten, kunde ikke uden en vis risiko undslaa sig for at efterkomme de gentagne opfordringer til indskud. At dette var tilfældet fremgaar bl. a. af en bevaret participantliste fra Trondhjem. Saa godt som alle de bidragydende er fogder, skrivere eller magistratsmedlemmer⁴.

pagnis sukkerraffinaderi ²³/₂ 1730 vedtog, at i tilfælde af, at raffinaderiets effekter ikke var tilstrækkelige til at dække den kredit, som direktorerne optog, »da vilde og skulde samtlige de herrer interessenter herved være forbundne til, alle for een og een for alle å proportion af sin indskudte kapital at holde merbemeldte de herrer direktører for saadan deres paa kompagniets vegne allerede gjorde eller herefter gjorde kredit skadesløs i alle maade«. (RA. Raffinaderiets direktionsprotokol).

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

² Kanc. Brevb. 1635—36, 255, 714 f.; Københavns Dipl. III (1877), 276.

³ Kanc. Brevb. 1630—32, 306.

⁴ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

Samtidig med at participanternes personer forandredes, hvorved kompagniets forvandling fra et privatforetagende til et statsforetagende yderligere markeredes, forringedes deres stilling om muligt end mere. Af deres suppliker fremgaar, at de ikke fik nogen indsigt i kompagniets regnskabsvæsen, og de havde for kompagniet i det hele taget kun betydning i samme grad, som det var muligt at blokke dem for penge. Den eneste ret, de havde eller tiltog sig, var retten til at fremføre beklagelser, hvoraf de ogsaa flittigt benyttede sig. I 1638 indsender de en supplikation til kompagniet, hvor de redegør for, at de anser deres indskud for tabt, og stiller til Hans Majestæts betænkende, »at dette værk ikke flere folk skal bringe til yderste armød end hidtil sket er«, en ret direkte bøn om kompagniets ophævelse¹.

Det er paa grundlag af de bevarede revisionsregnskaber muligt at danne sig et billede af kongens økonomiske tilskud til kompagniet efter 1629. Fra 1629—35 forstrækker kongen kompagniet med 125.777 rd.² I 1633 satte kongen Albert Skeel, Tage Thott og Just Høg til at gennemgaa kompagniets regnskaber for at faa klarhed over, hvor meget kompagniet egentlig skyldte ham³. De kom til det resultat, at kongen havde 165.902 rd. til gode, men da der ikke var udsigt til, at kompagniet kunde betale denne sum, lod kongen denne kapital blive staaende i kompagniet som aktiekapital, hvilket naturligvis var en ganske intetsigende ompostering, da kapitalen sikkert maatte anses for tabt. 11. marts 1636 hedder det, at kongen »fast over hælften«⁴ parteciperer i selskabet⁴. I 1639 anslaaes kongens kapital i kompagniet til godt 173.900 rd., og hele aktiekapitalen til 326.517 rd.⁵, og i 1643 er kongens kapital i kompagniet — sandsynligvis baade aktiekapital og laante penge — af Roland Crappé opgjort til 428.438 rd.⁶.

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv. Opgørelse 10/4 1638.

² RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.

³ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv. Opgørelse 24/4 og 27/6 1633.

⁴ Kanc. Brevb. 1635—36, 450.

⁵ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv. Opgørelse 26/9 1639.

⁶ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv. Opgørelse april 1643.

Trods kongen økonomiske støtte og meget livlige diplomatiske virksomhed i 1630erne, som blandt andet omfattede brevveksling med fyrsterne af Persien, Bantam, Hindustan og en engelsk guvernør i Kina, lykkedes det ikke at faa selskabet paa ret køl¹. Regeringen søgte alligevel at faa farten opretholdt ved at give privilegium paa sejladsen uden om kompagniet², et træk som vi i aarhundredets sidste halvdel genfinder for det kapitalsvage vestindiske kompagni³. Men kompagniet og handelen i det hele taget var under indflydelse af den økonomiske og finansielle tilbagegang dødsdømt, og den 20. juli 1650 stillede rigsraadet forslag om fuldkommen ophævelse af selskabet, »efterdi det ostindiske kompagni ikke længere kan erholdes, men af sig selv forgaar, eller af andre bliver okkuperet, og ingen angive sig som videre ville indlægge«⁴. I de følgende aar gøres der forsøg paa at sælge kompagniet til fremmede, dog uden held⁵. Frederik III prøver før 1660 paa at genoplive selskabet⁶, og i 1655 hører vi om en ny opfordring til indskud i kompagniet⁷, uden at vi er i stand til at spore nogen følger deraf. Først enevælden satte med kraft ind paa at faa genoptaget handelen paa Ostindien ved hjælp af et nygrundet kompagni.

V

Det ostindiske handelsselskab har undergaaet en interessant udvikling. Det opstod mere spontant end tilfældet var med de øvrige danske handelskompagnier i det 17. aarhundrede, der alle

¹ Kanc. Brevb. 1635—36, 68 f., 138 f., 300 f.

² Til J. Braem ³¹/₁ 1634 og til H. Trægaard ¹⁶/₅ 1637 (Københavns Dipl. III, 177 f.; RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv).

³ RA. D. Kanc. Vestindiske kompagnis arkiv. Vestindiske Sager fol. 28 f.

⁴ RA. D. Kanc. Ekspeditioner vedr. kompagniet.

⁵ Fridericia: Adelsvældens sidste Dage (1894). Kildehenvisninger. XIII, note 70.

⁶ P. W. Becker: Samlinger til Danmarks Historie under Frederik d. 3. I (1847), 24.

⁷ Københavns Dipl. V (1882), 389.

blev stiftet paa regeringens initiativ. Dog heller ikke ved det ostindiske kompagnis oprettelse har regeringen forholdt sig passiv, men har sandsynligvis været medvirkende til at selskabets organisation i saa høj grad efterlignede det hollandsk ostindiske kompagnis. Disse bestræbelser paa at efterligne hollandske forhold var, som nævnt, ikke noget for Danmark særligt, men gjorde sig gældende i hele Vest- og Nord-europa i det 17. aarhundrede.

Karakteristisk for det ostindiske kompagni i modsætning til de øvrige kompagnier i det 17. aarhundrede er endvidere den efter danske forhold overordentlig store aktiekapital — i alt c. 190.000 rd. — der blev indskudt i tiden op til 1620. Denne aktiekapital blev tegnet uden noget større pres fra regeringens side, og participanterne var først og fremmest borgere i København og provinserne, og ikke som i de senere aktieselskaber fortrinsvis embedsmænd.

Den første uheldige rejse slugte imidlertid en god del af kompagniets kapital, og det viste sig allerede før 1625, at borgerne ikke var i stand til at opretholde en saadan fra Holland overtaget selskabsform.

For at sætte kompagniet i gang igen efter 1629 efterlignede regeringen atter hollandsk forbillede, men denne gang ikke det hollandsk ostindiske, men det hollandsk vestindiske kompagni, som befandt sig i en lignende finansiel nødsituation. Men regeringens forsøg paa gennem tvang og trusler at finansiere selskabet mislykkedes totalt. Udenlandske participanter, samt de indenlandske købmænd trak sig tilbage, og de stadig bidragydende aktionærer bestod fortrinsvis af folk, der paa en eller anden maade var knyttet til staten. Deres indskud alene var langt fra tilstrækkelige til at finansiere kompagniet, og regeringen maatte fortsætte ad den bane, der allerede var betraadt før 1625: at opretholde selskabet ved statstilskud.

Kompagniet fik præg af et statsforetagende med kongen i spidsen og udviser derved lighedspunkter med de øvrige danske kompagnier i det 17. aarhundrede, men havde fjernet sig langt fra de hollandske forbilleder, hvor staten vel værnede

om kompagnidannelserne, men aldrig tog deres ledelse i sin haand.

Der ligger en lang udviklingslinje mellem dette Danmarks første aktieselskab og de nuværende aktieselskaber. Et af de træk, der mest markant viser forskellen, er forholdet mellem partcipanter og direktionen, hvad enten nu direktionen var forvalteren eller kongen. Aktionærernes stilling var ganske retsløs, hvad der maaske faar sit mest slaaende udtryk i deres resultatløse bøn i 1638 om selskabets opløsning.
